

Szövegközi viszonyok és narratív rétegződés

Tapodi Zsuzsa *Szövegvilágok között*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 2024. 243 oldal

Tapodi Zsuzsa *Szövegvilágok között* című tanulmánykötete 2024-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadójának gondozásában jelent meg. A fülszöveg szerint a tanulmányok a kortárs irodalom jelenségeire, a művészi világértelmezés lehetséges formáira és eszközeire, a fikció és valóságábrázolás viszonyaira, az irodalmi művek által közvetített másságképekre, valamint az irodalom és filmművészet kapcsolatára fókuszálnak. A kötet a szerző 2018 és 2023 között megjelent 11 tanulmányát fűzi össze, mindezeket pedig egy *Előljáróban* rész előzi meg, melyben a kötet vállalásait taglalja. A tanulmányok nem kapcsolódnak szorosan egymáshoz, sokkal inkább az otthon- és valóságkeresés, a művészet értelme kutatásának terepévé szeretnének válni. A kötet két részre tagolódik, az első a *Hely és helyzet* címet viseli, hét tanulmányt foglal magában, és a terekre, valamint a szereplők és világ közötti viszonyrendszerekre fókuszál. A második rész, a *Világok között*, transztextuális technikákat sorakoztat fel, az intermedialitást és a humán-nonhumán közötti viszonyt kutatja.

A kötet első szövege az *Összeesküvés-elmélet és irodalom. Krúdy Gyula: A tisztaeszlári Solymosi Eszter* címet viseli, és egy valós történelmi esemény irodalmi feldolgozását vizsgálja. A szerző kiemeli Krúdy személyes érintettségét a történetben, majd

annak ered utána, hogy az összeesküvés-elmélet milyen írói eszközök révén kérdőjeleződik meg az adott műben. A tanulmány – és a kötet egésze – rengeteg idézettel dolgozik, melyeknek a legtöbb esetben csupán a szemléltetésben és a befogadó informálásában van szerepük, így reflektálatlanul is maradnak, néhány alfejezet is egy-egy ilyen idézettel zárul. Az elemzéshez Tapodi főként Reinhart Koselleck *Aszimmetrikus ellenfogalmak*, illetve Umberto Eco *Ellenséget alkotni* és *A prágai temető* című műveket használja fel, melyek kapcsán kiemeli, hogy „a hétköznapi ember számára megfoghatatlan ellenség szükségességének gondolata összefüggésben áll a Reinhart Koselleck által aszimmetrikus ellenfogalomnak nevezett gondolati struktúrával, amely a »mi« és »ők« állandó, történelmi szembenállását tételezi” (14). Hozzáfűzi, hogy a forma, amelyet az ellenségek öltenek, és a szemantikai szerkezet változhat, azonban az alapstruktúra mindig változatlan marad. A tanulmány a számtalan szerző felvonultatásával és a gondosan összeállított – néhol mozaikszerű – szakirodalmi válogatással kitágítja a kontextust, ugyanakkor ez a szintű sokszínűség hajlamos olykor szétszórni az olvasó figyelmét. Umberto Eco *Ellenséget alkotni* című esszéjére hivatkozva rávilágít annak a kulturális paradigmának a történetére, hogy egy közösségnek szüksége van a mindenkori

Varga Nóra-Erzsébet (2002) – mesterképzős hallgató, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, nora.erszebet.varga@stud.ubbcluj.ro

<https://doi.org/10.36373/em-2025-3-24>

ellenségre, hiszen ez az önértelmezés elengedhetetlen velejárója, és hogy a Mi és Mások elhatárolása elengedhetetlen mozzanata a személyes és kollektív identitás kialakulásának. Tapodi elismerően viszonyul Krúdy jellegzetes stílusához és egyedi látásmódjához, kiemeli a regény dokumentarista jellegét, hiszen Krúdy hősei egytől egyig valós személyek, illetve a szöveg a per védőjének, Eötvös Károly emlékiratának stílusát idézi. Ugyanakkor Tapodi megjegyzi, hogy Krúdy itt megjelenő egyedi iróniáját a stílrromantikus mondatok gyakran eltakarják. A szerző ezen tanulmánya inkább informatív jelleggel bír, azontúl, hogy bemutatja a tiszzaeszlári esetet és Krúdy ehhez kapcsolódó szövegét, nem hoz be új értelmezési irányt, következtetésében a megszokott narratívát követi: „Krúdy szövege úgy lesz az igazság tanúja, hogy nosztalgiával és iróniával megidéző egy olyan vidéki világot, amely részben őrzi még a negyvennyolcas nemes eszméket, de a megállíthatatlan bomlás jelei már kiütöknöznek rajta” (38).

A Markovits Rodion-életmű recepciójának változásai a lokális, regionális és egyetemes koordinátái között és a sokszínű avasi társadalmi-kulturális közeg című második tanulmányban a szerző a szülőföld realitását vizsgálja Markovits két művében, továbbá utánajár azoknak a tényezőknél, amelyek befolyásolhatják a művek befogadását. Ennek kapcsán kitér arra, miként váltak Markovits szövegei támadások célpontjává az antiszemitizmus térnyerésének időszakában. Mindkét mű életrajzi elemeket tartalmaz, melyek vonatkozásában Tapodi Schiller Erzsébet megállapítására hivatkozva kiemeli, hogy nem azonosíthatóak pontosan azok az indítékok, amelyek a második világháború előtti időben Markovits Rodiont zsidó identitásának és gyermekkorának vallomások elbeszélésére készítették. Reflektál még a Markovits műveit érő támadásokra, majd arra a megállapításra jut, hogy művei az interkulturális kölcsönhatások

egységesítő erejéről és a különbségek meghaladásán alapuló egyetemes emberiről, a humánus felülemelkedésről szólnak, hiszen Markovits a gyűlölködés korszakaiban ír zsidókról és románokról a magyaroknak. A kötet harmadik tanulmányában, *A mindig rosszkor, rossz helyen? Daday Lóránd pályáinak fordulatai* című írásban Tapodi Zsuzsa szintén politikai oldalról közelíti meg a vizsgált szövegeket, Daday írásaiból kiolvasható erkölcsi-politikai állásfoglalásait elemzi. Daday életművét az esztétikai vonatkozásokon túl kortörténeti dokumentumként kezeli, hiszen kiolvashatóak belőle az erdélyi magyarság 20. századi sorsának fordulatai. Akárcsak a Markovitsról szóló fejezetben, itt is Umberto Ecónak a valóságról kialakított képről szóló gondolataira hivatkozik, kiemelve az egyéni és kollektív emlékezet kettősét, majd értekezésébe finoman beleilleszti a jelen politikai helyzet kritikáját is: „Daday Lóránd műveinek utóéletében az emlékezetpolitikák működési mechanizmusait is megfigyelhetjük, az írók sorsa lakmuszként mutatja ki a romániai demokrácia mindmáig deficités állapotát” (59). Tapodi felvázolja Daday életútjának állomásait, illetve megemlíti az álneves publikációit is. Kitér a vizsgált szerző *Zátony* című írására, és annak intradiegetikus narrátorára, Wotan kutyára, aki nem értelmezi, sokkal inkább médiumként közvetíti a körülötte zajló eseményeket. Rávilágít arra, hogy Daday az avantgárdnak a befogadóra sokkal többet bízó, töredéket kollázssá alakító technikájával dolgozik, amikor a kutya csupán filmszerű eljárással közli, amit lát és hall. Tapodi következtetésére már a tanulmány címe is utal, zárószóként kiemeli, hogy Daday életművének megértéséhez elengedhetetlen a társadalmi-politikai kontextus ismerete.

A kötet visszatérő eleme a helyek és terek vizsgálata, mely *A Zokogó majmok és fecsegve hallgató hősök. Kolozsvár változó képe Bálint Tibor és Tompa Andrea regényeiben* című tanulmányban lesz igazán

hangsúlyos, hiszen Tapodi a tér identitásformáló hatásait vizsgálja a címben szereplő szerzők regényeiben. Marc Augé tipológiájára támaszkodva a helyek és nemhelyek különbségeire reflektál – „A nemhelyek nem rendelkeznek az antropológiai hely hármas, identitásképző, közösségi és történeti ismérvével. A hely ellenben azt a rendet is jelenti, amely alapján »az elemek az egyidejű fennállás viszonyaiba rendeződnek«, [...] a saját hely tehát a többi elemhez képest létezik” (86) –, majd rávilágít arra, hogy Bálint Tibornál a helyek és a bennük lakók kölcsönösen determinálják egymást, hiszen a hely szervezi a lakosok cselekedeteit is. Tapodi a helyek nemhelyé válásának és a nemhelyek helyé válásának a váltakozását tanulmányozza a Tompa-kötetek kapcsán. Mindkét szerző művei az identitás megőrzését hozza kapcsolatba a nemhelyek helyé válóztatásával. A tanulmánykötetben visszatérő motívumként újra felbukkannak Tompa Andrea művei, a hetedik tanulmány az *Egyéni és kollektív traumák Tompa Andrea regényeiben* címet viseli, és az erdélyi magyarok világát és az olyan egyéni sorsokat elemzi, amelyek háttérben a 20. század elejétől a 21. század elejéig elszenvedett történelmi veszteségek állnak. Tapodi Zsuzsa Tompa negyedik regényét, a *Házát*, motivikusan kapcsolja össze az elsővel, a *Hóhér házával*, hiszen a szöveg ott folytatja a művekből rekonstruálható fiktív élettörténetet, ahol az első abbahagyta. A tanulmány Tompa Andrea eddig megjelent összes regényét veti összehasonlító vizsgálat alá. A különböző generációk történeteinek át egy nagyobb közösség kollektív traumái is megjelennek, melynek kapcsán fókuszba kerül az identitás kiépülése mint intratextuális mozzanat, hiszen ez áll a *Hóhér háza. Történetek az aranykorból*, a *Fejtől s lábtól. Kettő orvos Erdélyben* és a *Haza* regények centrumában. A *Hóhér házat* nyelvi sokszínűség uralja: román, zsidó és cigány nyelvű mondatok ékelődnek be a szövegbe, melyek a

vegyes nyelvű környezet érzékeltetésére szolgálnak, míg a *Haza* regényből eltűnnek a román mondatok, helyüket pedig az angol vagy orosz nyelvű idézetek veszik át, érzékeltetve a kultúrák közötti köztesség állapotát. Az elhallgatás a kollektív traumákra és a magánélet tabuira is kiterjed az egyes szövegekben, Tapodi kiemeli az *Omertára* reflektálva azt a jelenetet, amikor a társadalom beleegyező hallgatással veszi tudomásul, hogy a széki gyermekeket 12 éves korukban szolgálni küldik a városba, és azt, hogy az apák teljhatalmú urakként bántalmazhatják gyermekeiket, a részeges férjek pedig a feleségüket. Tapodi konzekvenciaként rámutat arra, hogy a Tompa-regények valamilyen veszteség feldolgozásáról és a lehetséges feloldásról szólnak. A hallgatás motívuma a kötet hatodik tanulmányát – *Önmagunk árnyékává válni. Családragény a 21. században. Gerlóczy Márton* Mikecs Anna: Altató – is erősen áthatja. Gerlóczy gyermekkorában meghalt nagynénjének nevén készült, *Altató* című, a családragény műfaji hagyományához kötődő művét dolgozza fel. Tapodi ismét Ecóra hivatkozik, amikor az egyéni és kollektív emlékezetéről beszél – „egyetlen fikció sem tud teljes mértékben elszakadni a valóságtól” (120) –, hiszen a regényre a traumák feldolgozatlansága és az elhallgatás jellemző, illetve magában foglalja az Erdélyből való menekülést, kifosztást, deportálásokat és a szovjet katonák által elkövetett nemi erőszakokat, melyek egytől egyig makroszinten is tabutémának számítottak a rendszerváltás küszöbéig. A posztmodern eljárást idéző címadást Tapodi Weöres Sándor *Psychéjére* és Esterházy Péter *Csokonai Lilijére* utalva említi. A család fokozatos hanyatlásának modelljét pedig Thomas Mann *A Buddenbrook ház* című regényéhez hasonlítja, valamint megjegyzi, hogy a cseppben a tenger eljárás Gabriel García Márquez *Száz év magánya* című szövege felé közelíti a művet. „A regényben feltáruló női sorok egyre szűkülő

mozgástereként a lányutódok nagyobb szabadsága jelenik meg. Paradox módon a legszabadabb Mikecs Anna, a halott, akit már nem köt semmi társadalmi konvenció. Övé a mesélés szabadsága.” (123)

Schlattner szállóigévé vált mondata – „Ha szenvedned kellett valahol, ne menj el onnan, hanem tegyél róla, hogy a szenvedés távozzon arról a helyről” (95) – jól jellemzi Tapodi *A Másik képe Eginald Schlattner regényeiben* című tanulmányának egészét, melyben két Schlattner-mű kapcsán a kultúrák közötti kapcsolatokat elemzi. Az imagológia felől közelíti meg a regényeket, melyek a Másikat és a különböző erdélyi népcsoportok együttélését mutatják be, majd arra következtet, hogy a közösségek önmagukról és a Másokról alkotott képe dialektikus viszonyban áll egymással. Schlattner a *Fejvesztett kakas* című regényében a cím és a központi cselekmény szimbolikus, hiszen a mű első és utolsó szava az exitus, a vég. Tapodi úgy véli, mindez magában foglalja a különböző erdélyi etnikumok békés együttélésének végét, és azt, amikor a barátságok gyűlöletté válnak, a korábbi ellenségek pedig szövetessé. A különböző etnikumok a Harmadik Birodalom által meghonosított szemlélet szerint kategorizálódnak: „A középosztálybeli gyerekek nem játszanak a cselédek gyermekeivel, mert azok szász nyelvjárásban beszélnek, míg ők a családban az irodalmi németet használják, ahogy az a városban szokás” (107). Rámutat a vizsgált szövegek különbségeire: míg a *Fejvesztett kakas* az imagológia szemszögéből mutatja be a szereplőnek azon folyamatát, amikor felnőtté válása során szembesül a sztereotípiák és az általa megélt valóság közötti ellentmondással, addig a *Vörös kesztyűben* a Másikra irányuló pillantás az Én felé fordul, és a tekintet a Másikon keresztül halad át.

A második rész első tanulmánya, *Valós, virtuális, imaginárius, fiktív két 21. századi regényben* a címben szereplő négy fogalmat Láng Zsolt *Bestiárum Transylvaniae. A tűz és*

víz állatai és Bodor Ádám *Verhovina madarai* című regények kapcsán vizsgálja. Tapodi első alcíme akár egy kijelentő mondatként, sőt egyfajta következtetésként is értelmezhető – *Az irodalmi szöveg valóság és fikció keveredése, az adott és elképzelt összjátéka* (151) –, de a szövegben a kifejezett konklúzió megfogalmazása ezúttal háttérbe szorul. Láng Zsolt a jelent és a 16. századot feldolgozó szövege Borges *Bestiárumára* utal, ahol a mágikus elemeket szintén a fantasztikus lények hordozzák. Tapodi szerint az elbeszélés egy olyan lélektani olvasat lehetőségét kínálja fel, amelynek minden aspektusát az elbeszélői szubjektum vágyainak kivetüléseként értelmezhetjük. Bodor Ádám regényeit többszörösen a határ fogalmával jellemzi, hiszen cselekményük a határövezetben, az etnikailag kevert térben játszódik. A groteszk világ, a kellemetlen szagok és a szemét itt is visszatérő, akárcsak Bálint Tibornál. A szerző egyetért Bányai Évával, aki az újtranszilvanista alapú előíró kánon tudatos kifordítását látja Bodor művei legnagyobb újításának.

Tapodi Zsuzsa *Állati narrátorok az erdélyi magyar prózában* című tanulmányát időben messziről, az Ószövetség teremtéstörténetétől indítja: „Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet és hajtsátok birodalmatok alá; és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain, és a földön csúszómászó mindenféle állatokon” (169). Arisztotelész megállapítása szerint az ember az egyetlen élőlény, aki felfogja a jót és a rosszat, valamint az igazságot és az igazságtalant. A szerző több izgalmas gondolatot vet fel, ám ezek kibontása helyett inkább csak érinti őket, így a mélyebb elemzés lehetősége nyitva marad. Az antikvitáshoz visszanyúlva kiemeli Apuleius *Aranyszámár* című regényét, melyben arra kap magyarázatot az olvasó, hogy hogyan lehet jelen az emberi szubjektum az állati külső mögött. Utal továbbá Franz Kafka *Jelentés az Akadémianak* című művére is, mely groteszk,

ironikus módon fordítja ki és ismétli meg Apuleius regényének alaptörténetét, melyben egy majom válik emberré, és ezzel magára vállalja a társadalmi kötöttségeket. Tapodi Déry Tibor *Niki. Egy kutya története* című önéletrajzi ihletésű művét úgy jellemzi, hogy „a diktatúra hatalommal való visszaélésének társadalmi bűnéről, melynek áldozatává válik a kutya ártatlanul bebörtönzött gazdája és ennek ellentétéről, a kölcsönös jóakarát által vezérelt szelíd rendről, Niki világáról szól” (174). Kitér még többek között Selyem Zsuzsa *Moszkvában esik. Egy kitelepítés története* című regényére is, melyben a szerző, a főszereplő nagytata, a felesége, ugyanakkor a kutya, a macska, a poloska a légy és a homlokfenyő is narrátori szerepben tűnnek fel. Az animal turn és az ökokritika bár külön alcímet kap, és a fülszövegben is említésre kerül, csupán néhány mondat erejéig kerül fel a palettára.

Az utolsó előtti tanulmány, *Az örök Káin* az újramesélés témakörét dolgozza fel José Saramago *Káin* és John Steinbeck *Édentől keletre* című műveiből kiindulva. Tapodi alapvető elmozdulást figyel meg a két regényben a hipotextus és a hipertextus viszonyában. Steinbeck szövegét a Frye-féle felső mimetikus fázisba sorolja, Saramago viszont kifordítja, ironikussá változtatja a mitikus alaptörténetet, és egy nagy ívű negatív vízióban írja át a mítoszba foglalt erkölcsi üzenetet. Steinbeck művének címe már a kezdetektől beindítja a hipotextushoz való viszonyítást, hiszen egy bibliai idézet. „A regény szimmetriatengelyében álló második rész 23. fejezete a névadás története, ezzel is utal a hipotextusra, mivel a bibliai Ádám nevet ad a környezetében élőknak, ugyanakkor a bibliai Káin és Ábel történetének újraértelmezése is.” (196) A mű az

öngyilkosság gondolatát sugalmazza, melyet a posztmodern gondolkodás továbbvisz: az ember istenként akar dönteni jó és rossz között.

A kötetben szereplő utolsó tanulmány *A Solaris a világok és művészetek keresztútján* tartalmilag látszólag kilóg a többi közül, hiszen Stanislaw Lem *Solaris* című regényét, illetve annak két filmadaptációját vizsgálja. A szerző kiemeli, hogy a filmek sajátos művészi kommentárként viszonyulnak Lem regényéhez, Tarkovszkij filmjében a bűn és megigazulás motívuma kerül középpontba, míg Soderbergh mozgóképe elsősorban nem a lélek belső utazására fókuszál, az ő feldolgozásában a szerelmi szál és a humanoid robotok problematikája sokkal fontosabbnak tűnik. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a médiumok és a műfajok közötti keresztúton a *Solaris* halhatatlan, hiszen az utópia az ember voltunk minőségére irányítja a figyelmet.

Összességében Tapodi tanulmányainak szövegválasztása koherens szerkesztési elvet tükröz, a vizsgált művek logikus tematikai és értelmezési kapcsolódásokat mutatnak, a választott kérdésfelvetések relevánsnak bizonyulnak, viszont a terjedelem olykor nem teszi lehetővé a problémák mélyebb, részletesebb kibontását. Tapodi Zsuzsa kötete olvasmányos stílusával és tematikai gazdagságával alkalmas arra is, hogy felkeltse az érdeklődést a vizsgált művek és a szerzőik iránt. Mindezt jelentős mértékben támogatják az elemzésbe tűzdelte gondosan kiválogatott idézetek, melyek nem csupán ismeretátadásra törekszenek, hanem olvasásra is hívnak, azáltal, hogy dialógust kezdeményeznek a befogadóval.

VARGA NÓRA-ERZSÉBET